

Jurij Šilc

»KAJ NI TAK, KAKOR DA JE UŠEL HUDIČU IZ TORBE?!«

*Zmage in porazi priorja Favsta Gradiška,
čudodelnega zdravnika na Kranjskem*

Eremit iz Faustulanuma

Čeprav puščavnik v Prešernovi romanci *Od zidanja cerkve na Šmarni gori*¹ ni poimenovan z osebnim imenom, sta vsaj Luka Pintar² in Anton Slodnjak³ menila, da je to tisti v Faustulanumu živeči eremit, ki ga je še za časa njegovega življenja omenil požunski zdravnik dr. Joseph Attomyr v časopisu *Pisma o homeopatiji* kot moža, ki je na Kranjskem veliko pripomogel homeopatiji do veljave.⁴ Prešeren je torej s to romanco hudomušno zbodel edinega znanega šmarnogorskega puščavnika Mateja Gradiška in njegovo gorečnost za zidanje nove šmartinske cerkve. Podobno je Prešernov *Sv. Senan* – pesem o me-

nihu na samotnem otoku, ki mu vihar na morju prižene deklico z nebeškim' očmi – veljal patru Benvenutu (Gašperju) Crobathu in *Šmarna gora* (znana tudi pod imenom Romarska) – parodija in travestija romarskih pesmi – Jerneju Arku, župniku v Vodicaх nad Ljubljano.

Omenjena Prešernova romanča naj bi nastala ob naslednji priliki: Na praznik brezmadežnega spočetja Device Marije, 8. decembra 1831, se je pesnik s prijateljem Matijo Čopom in kolegom advokatom Leopoldom Baumgartnom podal na Šmarno goro k svojemu stricu Jakobu, tamkajšnjemu vikarju. Advokat je ostal zunaj, z Matijem pa sta vstopila v cerkev, kjer je bilo ravno slovesno opravilo.

»Glej tvoj doktor Faustus pridiguje,‘ je zašepe-tal Matija. Pomaknila sta se na moški strani sko-raj tik do prižnice ter se zastrmela v pridigarja.

Bil je mož, ki bi mu težko določila leta, če ga ne bi bila poznala. Črni, razmršeni lasje so mu pokrivali podolgovato glavo kakor kučma, da se je tem bolj svetil njegov blede obraz z globokimi živimi očmi, ki so šle po ljudeh kakor skrivna moč. Široka trpka usta, močan pobešen nos, ne-strpne kretnje, odsekano, strastno govorjenje so razodevali samosvojega, nemirnega in fanatičnega človeka.

¹ V Prešernovem Zbranem delu (knj. 2) v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev je pesem naslovljena *Romanca od Strmega grada* in uvrščena v razdelek nezbranih pesmi. Varianta pod naslovom *Pesem od zidanja cerkve na Šmarni gori* je bila predvidena za objavo v 4. bukvicah *Krajske čbelice* (1833), vendar je bila – zaradi opisa poroda (»zviije fantiček se od nje«) – črtana iz rokopisa.

² Luka Pintar, *Satura*, v: *Ljubljanski zvon*, let. 32, 1912, str. 76–82 (odslej *Satura* 1912).

³ Anton Slodnjak, *Neiztrohijeno srce*, Naša založba, Ljubljana, 1938.

⁴ Homeopat dr. Joseph Attomyr se je rodil 9. septembra 1807 v Djakovu in je umrl 5. februarja 1856 v Bratislavi (takrat Pressburgu oz. Požunu). V letih 1833–34 je izdal tudi časopis *Pisma o homeopatiji* (*Briefe über Homöopathie*).

'Kaj ni tak, kakor da je ušel hudiču iz torbe?'

'Meni pa se zdi, da ga je zlodej sam vrgel stran, ker si ni vedel z njim kaj početi.'

'Pst, poslušaj rajši! Zdi se mi, da hoče povedati pobožno povest. Mož je poln slanih zgodb.'

In res je začel pripovedovati o zidanju šmar-nogorske cerkve. Zdaj šele se je prebudil pripo-vedniški duh v njem. Kakor bi se bil razdvojil, se je uživel v pogovor med puščavnikom in deklico. Zapeljano dekle hiti na Strmi grad⁵ k nezveste-mu graščaku, misleč, da je bolan, ker ga ni k njej. Dramatično stopnjuje kako puščavnik razkrije dekletu resnico in ji odpre oči. Dejstvo, da je pre-varana in zapuščena, jo tako pretrese, da pade, porodi in umre.

Prijatelj se ga nista mogla nagledati, kako živo je podal dialog. Zdaj je rohnol v surovem puščavniškem basu, naslednji hip je tožil z gla-som trpeče, a vendar razumevajoče in ljubeče ženske. Ljudstvo je uživalo, da si ni upalo niti dahniti. Gospod Jakob pa je tožil v zakristiji, češ pismo iz škofije mi ne uide, če se to razve. Pa kaj bi mislil, da se ne bi; že jutri bo vsa Kranjska dežela polna puščavnikovih marenj. Na pri-žnici pa se že vrši drugo dejanje. Obračun med puščavnikom in graščakom. Zapeljivec skuša podkupiti svetnika, ker se boji žene. Puščavnik ga pregovori, da mu pomaga vzgojiti nesreč-nega otroka za mašnika. Kazen kljub temu ne izostane, telo graščakove žene je neplodno, po-nosni graščak umira brez dedičev. Tedaj se vrne puščavnik iz Rima, kamor je šel z varovancem, da ga izšola in mu izprosi od papeža milost duhovniškega posvečenja. Pridigarjev glas se je otožno zlomil in kar z rokavom si briše solze. Ljudstvo ihti, stare ženice so na glas tarnale in celo Jakob je zamrmral:

'Saj ga je res škoda, boljši bi bil kakor marsika-teri korarski volk.' Pa se je ustrašil lastne misli in naglo poklekne.

'O sebi pridiga,' je zamrmral Matija.

'Kaj si šele sedaj pogruntal, kam sili z legendo?'

Pridigarju pa je bilo treba le še srečen konec dodati. Graščak proda grad in nameni denar Mariji v last. Po puščavnikovem nasvetu sezida

cerkev; v njej pa mašuje nezakonski sin ter prosi milosti za mater in očeta.«

Tako Anton Slodnjak. In kdo je bil ta samosvoj pridigar? Prešernova sestra Lenka pravi o njem, da je bil to »znani zdravnik Gradišek iz Šmartna pod Šmarno goro, ki mu France nikoli ni dru-gače rekel kakor doktor Faustus. To sem sama tako slišala. Naš doktor mu je vedno rekel dok-tor Faustus. Ljudje so veliko nanj in na njegovo zdravljenje dali; tudi mene je dr. Faustus nasve-toval na Šmarno goro. Takole mi je dr. Faustus iz Gameljna rekel na Šmarni gori takrat, ko sem jaz gori bila: 'Vi vsi Ribičevi imate eno cagavo naturo. Huda je ta natura, pa je dobra'.⁶

Matej Faust Gradišek (1776–1837).

Slika je domnevno delo Mateja Langusa in jo hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

O Mateju Favstu Gradišku, priorju usmiljenih bratov in zdravniku na Kranjskem, je leta 1885 v podlistku Slovenca prvi obširneje pisal Janez Žan,⁷ upokojeni kaplan v Šmartnu pod Šmarno goro. Kasneje so o njem pisali še Peter pl. Radics v knjižici posvečeni 100-letnici deželne civilne bolnice v Ljubljani⁸ ter prešernoslovca Luka Pin-tar⁹ in Črtomir Zorec.¹⁰

⁵ Domnevni gradič na Šmarni gori so omenjali Joseph von Zahn, Franc Schumi in Milko Kos. Zavedla jih je listina, izstavljena 1. oktobra 1260 v Trušnjah, v kateri so Alberta Marenberškega napačno brali kot Marienberškega (tj. Šmarnogorskega). Ob tem pa velja opozoriti na trideset stoletja mlajšo listino s 24. maja 1334, ko so bratje Henrik, Herman in Seifrid Cmureški naznanili, da so prodali kranjskemu deželnemu glavarju Frideriku Žovneškemu tudi gradišče pri Šmarni gori (purchstal pei Vnsern Wrown perg). Arhiv Republike Slovenije, Listine, sig. 4572.

⁶ Tomo Zupan, *Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika popisuje*, Mohorjeva knjižnica 57, Družba sv. Mohorja, Celje, 1933.

⁷ Janez Žan, *Prior Faustus, usmiljeni brat, zdravnik na Kranjskem*, v: *Slovenec*, let. 13, 1885, št. 61–67 in 77–80 (odslej *Slovenec*).

⁸ Peter Radics, *Zgodovina deželne civilne bolnice v Ljubljani*, Deželni odbor kranjski, Ljubljana 1887 (odslej *Radics*).

⁹ Satura 1912.

¹⁰ Črtomir Zorec, *Po Prešernovih stopinjah*, 19. nadaljevanje, v: *Obzornik: mesečna ljudska revija Prešernove družbe*, let. 31, št. 10, 1976, str. 741–743.

Mladost v Gameljnah

Blizu Ljubljane, onkraj Save v vasi Zgornje Gameljne, je ob rečici Gameljščici nekdanja stala preprosta lesena kočica, imenovana pri Medvedu. V tej uborni kajži sta od 1770 živela Gregor Gradišek in njegova žena Elizabeta. Gregor, sin Luke in Magdalene Aleš, je bil rojen 1739 v Spodnjih Gameljnah pri Kališu, kjer so bili njegovi starši gostači. Žena Elizabeta, ki je bila najstarejša hči kmeta Urbana Aleša in Eve Podgoršek, pa je bila rojena 1742 pri Nivarju v Zgornjih Gameljnah, v neposredni bližini Medvedove kočice.

Bilo je na svetega Tilna dan, v nedeljo 1. septembra 1776. Tu pri Medvedu se je zjutraj ob sedmi uri rodil sinček. Boter Boštjan Peterlin in botra Meta Jeraj, žena Tomaža Peterlina, sta ga še pred enajsto uro odnesla h krstu. Ko sta prišla v župnišče, je bil doma le stari župnik Francišek Schiller pl. Schildenfeld, saj je kaplan Anton Boncelj že zjutraj odšel s procesijo k sv. Tilnu na Repenjski hrib in se še ni vrnil. Župnik odnese novorojenca v staro farno cerkev sv. Martina, kjer ga krsti na ime Matej.¹¹ Matejev oče je tkalec, dela iglice, hodi po sejmi in shodih, kjer prodaja kamnogoriške žbice. Kadar je doma, kuha tudi brinovec. Pri hiši je velika revščina in mati peče kruh za prodajo, da nekako preživlja svojo družino. Matej, ki ga mati doji skoraj dve leti, je sestradan, glistav in bolehen. Že v rosnosti doživi številne neprijetnosti; tri leta star izgubi starega očeta in preboli koze, v četrtem letu zboli za hudimi ošpicami, ko je star pet let, mu nekdo vrže v glavo kamen. Ob tem času je tudi videl fanta, ki se je obesil, kar mu pusti posledice, saj ga zelo plaši. Postane vraževeren in zelo boječ. V svojem petem letu gre k birmi. Na poti iz Ljubljane doživi prvo bridko izkušnjo. Ko se z botrom vračata, se ustavita v neki gostilni, kjer ga ta napije. Matej potem še večkrat iz radovednosti pokuša očetov brinovec, tako da ta njegova razvada postane kasneje že kar škodljiva.

Bridko rosno mladost, ki jo bos in lačen preživlja na paši, kasneje sam označi kot začetek svojega trpljenja: *ker že njegova botrinja ga je obsodila, da bode trpin tega sveta.*¹² Vendar Matej zelo rad moli in pridno hodi k nedeljskemu krščanskemu nauku. Še posebno, ker mladi župnik Jožef Zupan, ki nasledi pokojnega Schil-

denfelda, malčke, ki so dobro poučeni v nauku, pogosto obdari z drobnimi darili. Župnik hitro opazi Matejevo nadarjenost in ga v enem mesecu nauči brati. Moralo je biti leta 1781, ali pač 1782, ko se nepričakovano zgodi: med naukom vrže Mateja božjast. Župnik ga takoj spove in ga da v poslednje olje. Ko si nekoliko opomore, se najprej zahvali in zaobljubi svetemu Valentinu, zavetniku božjastnih.

Spomladi leta 1785 je v deželi huda lakota in velika draginja. Da bi preživel svojo družino, to leto oče Gregor še pogosteje hodi po sejmi in shodih. V nedeljo po svetemu Jakobu vzame s seboj na romanje k sv. Luciji na Skaručno tudi sina. Matej pridno nosi vodo romarjem za »božji lon«. Na god apostola Andreja, 30. novembra 1785, je bila v Srednjih Gameljnah, tako kot vsako leto, velika slovesnost. V nedavno povečani cerkvi so obhajali god cerkvenega zavetnika. Ko devetletni Matej opazuje množico otrok v cerkvi, ga obide misel, da bi začel učiti bližnje gameljske fantiče brati, pa še kakšno petico bi si prislužil s tem.

Piše se leto 1786. Matej je v desetem letu, ko pristopi 21. aprila k prvemu obhajilu. O tem dogodku kasneje zapiše: »Ti ne moreš nobenega večjega daru prejeti.«¹³ Matej zelo zgodaj odkrije svojo nadarjenost za govornišvo in že kot desetletni mladenič zelo rad z dreves pridiga gameljskim pastirjem. Sploh pa veliko časa preživi v bližnjih gozdovih na obronkih Rašice. Tu dela iz vej kolibe in v njih v samotni opravlja svoje molitvice. Vse več pomaga tudi očetu, dela zaponke in mu pomaga kuhati brinovec, ki ga na skrivaj še vedno prav rad cuka. Med vsemi deli, ki jih opravlja, se še posebno sramuje nabiranja smole v gozdu. To poniževalno delo, kot sam pravi zadnje pred beračenjem, mu ni po godu in se mu še posebno zameri, ko ga nekoč v gozdu zopet vrže božjast. V bolezni se enači s starozaveznim prerokom Jobom¹⁴ ter obžaluje svoj revni stan. Obide ga malodušje in razmišlja celo o svojem koncu.

¹¹ Slovenec, št. 61.

¹² Zgodba o Jobu govori o trpljenju nedolžnih in pravičnih. Job je bil dober človek, srečen in zelo premožen, a mu je šlo vse po zlu; njegovim sinovom se je podrla hiša, žena ga je zavrгла, po telesu je dobil nenavadne rane. Ko so ga obiskali prijatelji, so se mu čudili, da se je dobremu človeku lahko zgodilo toliko hudega in hkrati tudi razmišljali, da se ne splača biti dober. Vendar je kljub temu Job ostal zvest Bogu, ta pa ga je rešil vsega hudega in ga bogato poplačal z darovi, živino, kamelami idr. Zaradi ran po vsej koži je prerok Job postal zavetnik pred boleznimi kože.

¹¹ Nadškofjski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv župnije Šmartno pod Šmarno goro, Matične knjige, Krstna knjiga 1761–1782.

¹² Slovenec, št. 61.

Ko je Matej star enajst let, se zanj zavzame novi šmarnski kaplan, kapucin pater Frančišek Umnik, in ga nauči kranjski pisati. Tako začne pri dvanajstih letih resno razmišljati o šolanju, ampak revežu in siromaku to ni mogoče.

Rokodelski uk v Ljubljani

Dobrih 12 let je Mateju, ko mora zapustiti dom. Slovo je težko, ker dosihdob še nikoli ni šel od doma. Po ubožni mladosti in zaradi bolezni – zlasti ga je mučila božjast – revnim staršem ni ostalo drugega, kot da dajo fanta v kak rokodelski uk. 28. januarja 1789 ga je oče odpeljal v Ljubljano k mojstru pozamenterju Andreju Travnu, da bi se tam naučil izdelovanja vrvic, obrobkov in obšivkov.

Mojster ga lepo sprejme, fant je pri njem zadovoljen, saj zavzeto opazuje delo in se hitro uči. Zelo pa mu je dolgčas po domu. Mojster to opazi in ga na veliko soboto 11. aprila napoti domov, da obišče starše, brata Janeza in Ožbolta ter sestro Magdaleno. Na poti domov se mu pridruži neznan starec. Ko v Tacnu z brodom prečkata Savo, pokaže na Šmarno goro in Mateju modro priporoči, naj v življenju časti Marijo. To naredi na mladega fantiča mogočen vtis in odloči se, da bo brumno živel in, če bo le mogel, pogosto obiskoval Mater Božjo na Gori. Ko se vrne v Ljubljano, zaupa svojo dogodivščino tudi svojemu spovedniku, frančiškanku patru Jordanu.

Poleti 1789 začno po Ljubljani krožiti novice o političnem preobratu na Francoskem, kar 4. avgusta potrdi tudi poročilo v listu Laibacher Zeitung. Bližajo se nemirni časi in Slovenci bodo dobrih sedem let kasneje Francoze prvič občutili tudi na lastni koži. Pa še vojne s Turki niso bile končane. Namreč, šele 12. oktobra 1790 cesarska vojska premaga Turke in zavzame Beograd. Tiste dni zazvonijo zvonovi v vseh ljubljanskih cerkvah in med tridnevni slavjem je Matej ves čas v zvoniku frančiškanske cerkve, kjer neumorno pritrkava. Spet ima smolo, saj ga je veliki zvon zaradi nepazljivosti skoraj ubil.

Leto 1791 prinese fantu nemalo sitnosti. 3. junija nenadejano umre mojster Traven. Starejši pomočniki zaničujejo fantiča, začnejo ga dan za dnem pretepati in tudi drugače mučiti; štiri-najstletnega nategnejo čez valjar in pretepejo z volovsko žilo. To strašno trinoštvo mu povrne hude glavobole in Matej zboli. Deset dni celo leži v bolnišnici pri usmiljenih bratih v Ljubljani. Tu z velikim zanimanjem opazuje njihovo delo

in morda je bilo prav teh deset dni odločilnih za njegovo nadaljnje življenje. Pobožno življenje ga je tako prevzelo, da se pri kapucinih spokori in se poglobi v duhovnem premišljevanju. Sedem-najstletnega kliče notranji klic v božjo službo. Leto in pol hodi ob praznikih v glavno šolo h katehetu Jožefu Balantu.¹⁵ Ko ga ta v nemškem jeziku pohvali za dobro znanje krščanskega nauka, se odloči, da se bo začel sam učiti tega jezika. Matej se od 28. aprila 1794 dober mesec podučuje po pravilih za izpraševanje pri cehmostru Grillu,¹⁶ tako da pri osemnajstih uspešno opravi rokodelski izpit in sprejme častno spričevalo o pridnosti in vednosti. Že 16. junija dobi službo pri znanem mojstru Filmsoserju. Na nevoščljivo prigovarjanje njegovih nekdanjih sodelavcev novo službo že po slabem mesecu opusti. Po petih letih in pol, ki jih je vzdržal v vajeništvu, vzame 12. julija 1794 slovo od Ljubljane. Ko gre kot izučen rokodelec mimo bolnice usmiljenih bratov na Ajdovščini, prav gotovo niti ne pomisli, da se bo sem nekoč še vrnil.

Pomočniška služba v Celju

Matej se odloči, da se bo zaposlil kot pozamenterški pomočnik v Celju. 13. julija 1794 se poslovi od domačih in oče ga pospremi do Trojan. Od tam naprej potuje sam še štiri dni in 19. julija prispe v Celje. Takoj prvi dan se javi mojstru Pergdoltu, kjer naslednja tri leta in pol služi v stroki, ki je nikakor ne more vzljubiti. Kljub temu si zase vestno piše knjižico o umetnijah svojega poklica. Ves čas premišlja, kako bi preusmeril tok svojega življenja drugam. Sanjari o daljnih potovanjih in vojaškem poklicu. Jeseni leta 1795 se v okolici Celja udeleži vinske trgatve, ki mu ostane v prijetnem spominu. Septembra istega leta gre tudi na ples v gledališče, vendar mu ni bilo všeč in je razočaran. Iz radovednosti si kupi sveto pismo nove zaveze in molitvenik. Nezadovoljen sam s seboj in ves zbežan se dvajset let star odpravi h kapucinom k spovedi in na prvo postno nedeljo, 14. februarja 1796, tam moli tudi križev pot. Že naslednji teden se dogovarja za sprejem v kapucinski samostan. Na predvečer martinovega, 10. novembra, naslovi prošnjo tudi na frančiškanski samostan v Ljubljani. A povsod ga odklanjajo, sklicujoč se na cesarsko postavbo. Medtem izve od doma žalostno novico: 2. julija

¹⁵ Jožef Balant (1763–1834) je bil nadzornik šol na Kranjskem, rektor Univerze v Ljubljani v času Ilirskih provinc, goriški nadškof in ilirski metropolit.

¹⁶ Slovenec, št. 62.

je umrl najstarejši brat Janez, star šele štiriindvajset let. To ga zelo užalosti.

V svojem dvaindvajsetem letu si v začetku leta 1797 nakupi bukev in začne študirati pri kapucinu patru Mansuetu v Celju. Ker zelo rad pomaga streči obolelim v samostanu, mu svetujejo, naj gre za usmiljenega brata. In res Matej 16. julija piše usmiljenim bratom v Ljubljano. Že teden dni kasneje, na dan pred svetim Jakobom, 24. julija, se poda naravnost v Ljubljano. Tu ga pobožne duše prijazno sprejmejo in g. Peterman ga vpiše v samostan. Matej se vesel ter poln novega upanja 29. julija, po skoraj treh letih, zopet snide z domačimi v Gamelnah. Tu se zadrži ves mesec avgust in doma tudi praznuje svoj triindvajseti rojstni dan. Na Šmarni gori se dan pred malim šmarnom, 7. septembra, poslovijo od tamkajšnjega kurata Ivana Svetlina, znancev in prijateljev. Na poti domov ga rocenski baron Franc Jožef Schweiger pl. Lerchenfeld, ki je zvedel, da kani mladenič postati usmiljeni brat, zadrži na kosilu. Še istega dne se Matej odpravi nazaj v Celje k mojstru Pergdoltu. Potem pa pride 3. oktobra 1797 iz Ljubljane težko pričakovano dunajsko pismo, da je sprejet v samostan. Veselje je neizmerno. Prijatelji vabijo mladega usmiljenega brata na trgatve in praznovanja. Trte so obrane in 4. novembra se želi pri molitvi križevega pota posloviti od prijateljev. Toda mojster je neizpros in hoče Mateja za vsako ceno obdržati.

V noviciatu na Dunaju

Bridki jok in prošnje so le omehčale trdosrčnega mojstra Pergdolta in Matej lahko 8. novembra 1797 pritisne na mestno tablo v Celju svoje pisano slovo in gre v družbi pobožnih na svoj novi poklic. V Maribor prispe 12. novembra in že čuti, da se ga loteva bolezen. Vendar vseeno pot nadaljuje peš proti Gradcu, kjer za dva tedna obleži za mrzlico. V bolnici premišljuje, ali se je prav odločil, in hude skušnjave ga motijo. Vzdrži. Odpravi se dalje, preko Semeringa, in prispe na praznik Marijinega brezmadežnega spočetja, v petek, 8. decembra, na Dunaj. Že naslednji dan, 9. decembra, se mu izpolni goreča želja: pri patrih frančiškanih opravi temeljito spoved in sprejet je v noviciat k usmiljenim bratom. S tem je določena njegova nadaljnja življenjska pot: duhovna in zdravniška.

Red usmiljenih bratov si je ob svoji ustanovitvi naložil lepo in požrtvovalno nalogo: strežbo bolnikom ne glede na plačilo. Redovniki so se posvečali predvsem karitativnemu delu. Okoliščine

v tem redu so torej take, da si bratje kar mimogrede in zaradi nuje pridobijo nekaj osnovnega zdravilskega znanja. Najbolj nadarjenim pa je vodstvo teh samostanskih bolnišnic omogočilo tudi študij medicine. Že prvi teden Mateja neke noči tako močno strese mrzlica, da pade s postelje. Vznemirjenje zadnjih dni in popotne bridkosti ga za mesec in teden dni položijo v posteljo. V bolnici se mu meša, vendar o tem molči, saj se boji, da ga privežejo v posteljo. Ko ozdravi, se zavzeto oprime učenja in dela. Dne 25. junija 1798 gre prvič na bero in sramežljivo nosi žakelj čez rame. V umobolnici pomaga streči bolnikom in kmalu se mu pripeti neprijetnost. Norci v blaznici neprestano godrnjajo nad njegovo počasnostjo pri strežbi. Eden njih, neki Zorič, ga 27. julija na vrtu napade in zabode. Matej ob tem dogodku zapiše: *»Le Bog me je obvaroval«*. Vse to, povrh vsega pa še neprestani hudi glavoboli, je botrovalo, da ga obide skušnjava, da bi zapustil samostan. Vendar Matej ponovno vztraja. Na godovni dan svetega Pavla, prvega puščavnika, 10. januarja 1799, si nadene samostansko ime Favst. 4. februarja začne službovati in že 20. februarja želi postati prezbiter, vendar je na njegovo žalost preveč zadržkov.

Po tem štiri leta in pol vestno opravlja razne nižje posle. V Dunajskem Novem mestu od 14. junija 1799 ponižno hodi po desetdnevni beri. 26. julija je pri umirajočem bolniku, a nato tudi sam dva dni boleha. Od pepelnice, 26. februarja 1800, je v Gradcu, kjer se uči *»izdirati zobe in ljudem kri pušati«*.¹⁷ Nato pa 16. marca ponovno zboli, tokrat – kot sam meni – na smrt. Vendar ne obupa in si sam pripravi zdravila, ki ga ozdravijo. V bolnici mu streže sam oče gvardijan in ko okreva, dobi dopust in gre domov. Po dolgi odsotnosti od doma se zelo razveseli Šmarne gore, kjer je 22. maja na romanju v družbi marijancev, ki so se mu pridružili že v Celju na poti domov. Mislil je, da bo tu prvič pridigal, *»ali skušnjava pridigovati je bila v Celji ostala«*. S težkim srcem se mora kmalu posloviti od domačih. Ves otožen se vrača nazaj preko Celja do Gradca, kamor srečno prispe 4. junija. Tokrat dobi na poti garje. Koplje se v Muri sedemindvajset dni in še devet dni v strojarskih jamah, a še ni bil lepo čist.

Na béri po Kranjskem

Avgusta 1800 dospe Favst v samostan usmiljenih bratov na Ajdovščini v Ljubljani, kjer ostane

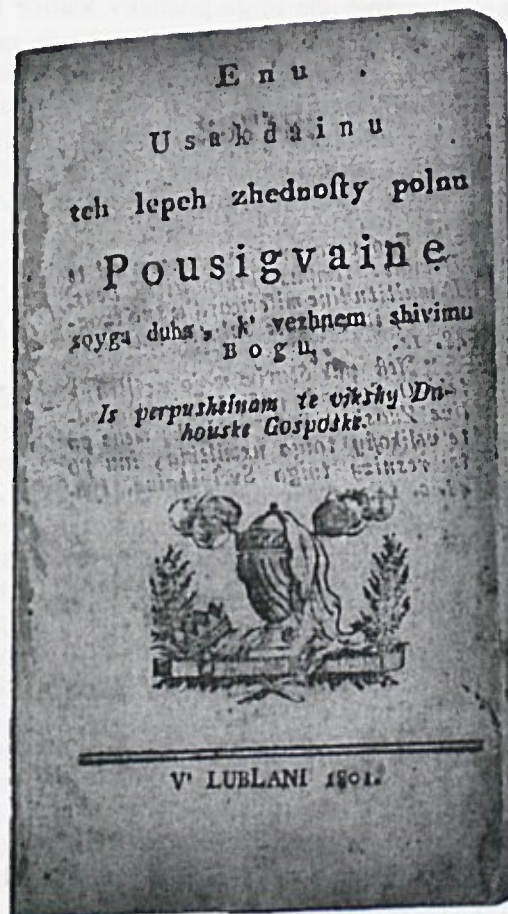
¹⁷ Slovenec, št. 63.

več kot tri leta. V svojem petindvajsetem letu opravi 17. septembra pri patru Honoratu spoved, že v drugo od celega življenja, in naslednji dan je njegov najpomembnejši dan – »*dies solemnis professionis*«. 18. septembra opravi večne zaobljube. Tudi tu, tako kot na Dunaju, nadaljuje z bero. V začetku nabira miloščino predvsem po Gorenjskem. Najprej gre 14. novembra na dvo-mesečno ajdovo bero. Pot ga pelje do Goričan, kjer prenoči v hospicu pri Gruntarju. Nadaljuje do Kranja, kjer obleži bolan na pošti pri Majerju. Ob pomoči dr. Antona Bernika, zdravnika pri usmiljenih bratih v Ljubljani, za silo ozdravi, se vrne v samostan v Ljubljano in tu obhaja božične praznike. Že na svete tri kralje, 6. januarja 1801, nadaljuje z ajdovo bero, najprej v Šenčurju, teden dni kasneje v Velesovem pri patru Bonaventuri Plavcu; pot ga vodi dalje na Križ, kjer prenoči pri Pirancu, ter v Kamnik, kjer so pri Urbančiču vsakokrat dobri, prijazni dobrotniki. Preostanek zime preživi doma, pri svojih v Gamelnah. Zopet ga prevzame želja po duhovniškem poklicu. Kupi si knjig in študira. Z veliko zavzetostjo se loti tudi izdelave božjega groba v stari šmarski cerkvi.

V teh časih, ko se cesar bojuje z Napoleonom, je povsod huda draginja in pomanjkanje. Draginji navkljub se na pomlad leta 1801 Favst zopet odpravi na bero. Najprej je v škofjeloški okolici, v velikem veselju berači pri Sv. Duhu in v Dorfarjih, kjer je še posebno lepo sprejet pri Demšarju. Od tam z mnogo truda nadaljuje pot na Martinj Vrh nad Železniki. Potem ga vodi pot na masleno bero v bohinjski konec. Preko Gorjuš in Koprivnika pride v Bohinj k Šlibarju in h Kordežu, kjer je še posebno vesel. Po štirih dneh nadaljuje bero še v Bohinjski Bistrici. Tu pri Kolarju pet dni po domače ljubljén biva. To poletje, 10. avgusta, je tudi na slamnati beri v Šentvidu in v ljubljanski okolici – »v Šentvidu so se za mene kar strgali«,¹⁸ zapiše v svoj dnevnik. Takoj nato je že na pšenični beri v Železnikih, kjer se sreča s svojimi bolniki.

Navkljub obilnemu delu, ki ga ima z bero, si Favst najde dovolj časa, da spiše drobno, petnajst strani obsegajočo knjižico z dolgim naslovom *Eno usakdanje teh lepih čednosti polno povzdigovanje svojega duha k večnemu živemu Bogu*,¹⁹ ki jo izda v Ljubljani z dovoljenjem višje

cerkvene oblasti. Začne takole: »O Gospod večni Bog! Kaj je pač to življenje tega človeka, koliko je vredno vse njegovo naprejšmanje? Ino kaj so ta leta njegovega tukejšnjega bivanja? Ona tako teko, kakor potok deroče vode in tako hitro odteko, kakor studenec. Njegovo prebivališče na zemlji je kakor kapljica na veji; njegovo vandraje po tem svetu je tako nevarno, kakor pot čolnov na morju, ino te nevarnosti za njegovo dušo so tako velike, kakor valovi tega morja; ino oh, – kdo se kdaj spomni na to? Pol mojega tekočega življenja je že morebiti dokončanega – morebiti, da sem že bliže mojega cilja in konca, kakor se meni zdi – znabiti, da je že iz večnega brezna tisti veter ven potegnil, kateri bo v eni uri te nevednosti to luč ino svellobo mojega življenja ugasnil.« In konča: »Iz enega hvaležnega srca dano ino ven talano tistim, kateri se čez te revne, uboge in zapuščene kaj usmilijo in nam na pomoč priti se ponujajo. Od Brata Faustusa Gradišeg iz tega sv. ordna sv. Joannesa od Boga; ali pa ordna te milosti ino usmiljenja perke tem ubogim bolanim in zapuščenim.«

Knjižica, ki jo je 1801. napisal usmiljeni brat Favst Gradišek.

¹⁸ Slovenec, št. 64.

¹⁹ Matej Favst Gradišek, *Usakdajnu teh lepich zhednosty polno Pousigvaine soyga duha, k' vezhnem shivimu Bogu*, Ljubljana 1801.

Favst dopolni šestindvajset let in konec leta je še na dvomesečni ajdovi beri po Gorenjskem. V mrzli in suhi zimi doživi mnogo trpljenja, pa tudi veliko veselja. Zelo dobro se mu godi pri Cebalovih v Škofji Loki. Pri njih se zadrži za božič; na novega leta dan pa sodeluje v Škofji Loki pri prošnji procesiji za sneg. Naslednji dan je res začelo snežiti. Na svete Neže dan, 21. januarja 1802, je na beri po Dolenjskem, v njemu dotlej neznanih krajih. Tako je na pepelnico, 3. marca, v Podturnu v šatenberški dolini in nato še v novomeški okolici. Vendar pa je bera tu slaba. S samostanskim bratom Damijanom se 5. maja podata peš čez Trst v Gorico. Vračata se preko Kanala in Podmelca na Sorico. Tu Favst ozdravi neko bolno žensko. Na telovo, 17. junija, prispeeta v Kropo, kjer Favst subdiakonira pri sveti maši. Nato beračita dalje po Gorenjskem. V Begunjah se dva dni zadržita pri Trebarju, kjer sta zelo domače sprejeta. Domov grede se Favst v Naklem stehta, težak je skoraj 66 kg – največ, kar on ve. V Kranju pa spet ta sitna mrzlica in neznosni glavoboli. Ko si nekoliko opomore, piše provincialu na Dunaj prošnjo, da bi ga poslali v Valtice na Moravsko.

Na pomlad leta 1803 se po nalogu priorja z bratom Damijanom že v drugo odpravita v Trst. Po enajstdnevni naporni poti odplujeta z ladjo v Benetke, kjer tri dni prebivata pri sobratih v samostanu San Servola. Potem obiščeta še Padovo. Od tam se vračata preko beneške »terre ferme« v Gorico – »en čas sta hodila, en čas se vozila«.²⁰ Tu deluje red usmiljenih bratov že od leta 1656, ko so prišli sem po zaslugi barona Del Mestrija. V Gorici se z Damijanom razideta in Favst je že 30. julija ponovno v ljubljanski okolici, kjer opravlja nabirko žita. Potem se, star že skoraj sedemindvajset let, oglasi doma v Gameljnah. Tu se je 21. avgusta zadnjič poslovil od matere Elizabete, nevedoč, da bodo naslednje leto, dan pred svečnico, tj. 1. februarja 1804, mati umrla; sam pa bo takrat daleč od doma.

Šolanje pri Bocciusu v Valticah

Ob svitu 23. avgusta 1803 se odpravi Favst na pot in po petnajstih dneh prispe v mesto Valtice (takrat imenovane Feldsberg) na Nižjeavstrijskem blizu moravske meje. Usmiljeni bratje imajo tu že od leta 1605, ko jih je sem povabil princ Karel I. Liechtensteinski, znamenit samostan in bolnišnico. Favsta, ki posebno rad hodi na

bero, se bratje zelo razvesele in ga že 10. oktobra pošljejo na vinsko bero v mestece Poysdorf na Spodnjeavstrijskem. S svojo marljivostjo in zagnanostjo jih tako prevzame, da dobi boljšo in pozimi toplejšo sobo. V samostanski bolnišnici v Valticah začne 3. novembra osemindvajsetleten s študijem anatomije in osteologije. Anatomijo ga poučuje eden najznamenitejših predstavnikov reda usmiljenih bratov, profesor anatomije in kirurgije ter priznani botanik Norbert Adam Boccius. Ta je bil polnih triinštirideset let član konventa v Valticah in tudi dolgoletni provincial.

Gradiškov učitelj dr. Norbert Adam Boccius, roj. 1729 v Temišvaru, u. 1806 v Valticah.

Favst ima v začetku težave s študijem, misleč, da je že prestar in preslabega spomina. Žalosti ga tudi smrt njegove ljube matere. Že hoče odnehati, a 8. junija 1804 se mu kar naenkrat oči odprejo, um razsvetli in 3. avgusta s pohvalo opravi prvi izpit. Študij mu gre dobro od rok; pridno piše predavanja v kolegiju, tako da se močno priljubi subpriorju Benediktu, ki ga včasih tudi povabi k sebi in mu privošči kozarček vina. Favst zelo napreduje in je kmalu svojim kolegom za korepetitorja. Samostanski medicinski študij odlično absolvira na veliko soboto, 13. aprila 1805, ko prav dobro opravi zadnji izpit. Bivši provincial in njegov učitelj Boccius ga zato priporoči provincialu Mateju Riedigerju za študij v Pragi.

Študij medicine na praški Karolini

Hvaležen provincialu Riedigerju, se je Gradišek iz Valtic 7. maja 1805 preko Dunaja podal v Prago. Potre ga, da ga tu nočejo vpisati kot rednega študenta. Slabo se mu godi: brez službe je, brez zaslužka, brez časti, brez upanja. Zato se vpiše kot izreden študent na medicinsko fakulteto Karlove univerze in že 29. maja začne streči zapuščenim in zanemarjenim bolnikom v bolnišnici svojega reda ob cerkvi sv. Simona in Jude v Pragi.

²⁰ *Slovenec, št. 64.*

V tem letu je huda lakota. Po vsej deželi razsajajo vročinske bolezni, zlatenica, vnetje podušesne žleze, tako da so bolnišnice prenapolnjene, usmiljeni bratje pa imajo polne roke dela. Da bi bila nesreča še večja, zapusti bolnišnico zdravnik Florenc in brat Favst prevzame njegovo delo. Kljub obilnemu delu pa tudi uspešno študira in 26. avgusta dobro opravi sprejemni izpit. S tem si odpre pot in 5. oktobra, v svojem tridesetem letu, začne z rednim študijem medicine v Pragi. Posebno hude težave se pojavijo pozno jeseni. Napoleon 20. oktobra 1805 v hitrem pohodu pri Ulmu stre avstrijsko vojsko, zavzame Dunaj in na svetega Štefana dan, 26. decembra, pri Slavkovu na Češkem premaga še Ruse. Favst ima v bolnišnici vse polno ranjenih cesarskih vojakov. Bolniki imajo do njega veliko zaupanje in ko pride zavoljo epidemije rumene mrzlice dvorna komisija na ogled bolnišnice, so zelo zadovoljni. Zato dobi bolnišnica 2. marca 1806 posebno cesarjevo priznanje in zahvalo. To leto Favsta najbolj povzdigne, misli le na svoje bolnike. Vendar še naprej pridno študira in ob vseh večjih praznikih subdiakonira v cerkvi pri Sv. Duhu v praškem predelu Josefov ob židovski četrti. 30. junija opravi rigoroz ter postane zdravnik.

Ob velikem šmarnu leta 1806 se v Požunu zbere definitorium reda usmiljenih bratov in izvoli doktorja Favsta za subpriorja ter mu odkaže za delokrog ljubljansko bolnišnico. Vesel nad takšnim zaupanjem se pred odhodom v Ljubljano za nekaj dni odpravi proti severu, na sotočje Labe in Vltave, v staro srednjeveško mesto Mělník. Tu pokuša tudi znano dobro vinsko kapljico, in to kar preveč. Brat in zdravnik Favst dopolni enatrideset let. Na provincialov in tudi svoj – godovni dan, 21. septembra, zadnjikrat levitira pri sobratih v Pragi. Naslednji dan se poslovi od zlate Prage in se s kočijo odpelje na sedemdnevno pot do Ljubljane. Na poti v Ljubljano v poštne vozu ozdravi za angino hudo bolnega kočijaža in še dve naključni potnici.

Prior v Ljubljani

Po končanem študiju pride Favst 6. oktobra 1806 v ljubljansko bolnišnico usmiljenih bratov. Ta je stala do potresa 1895 na Ajdovščini²¹ med sedanjimi ulicami Dalmatinovo, Tavčarjevo, Slo-

vensko in Cigaletovo. Ulica ob bolnišnici se je do potresa – morda še potem – imenovala »*Barmherziger Brüder Gasse*«. Tam je bila bolniška cerkev sv. Jožefa, ostanek še starejšega samostana bosonogih avguštincev (diskalceatov), ki so jih v času jožefinskih reform, 14. aprila 1784, pregnali iz Ljubljane.²² Ljudje so rekli tej cerkvi »*Pri bermhercgarjih*«. Usmiljeni bratje so prišli v Ljubljano po ukazu cesarja Jožefa II. iz Trsta oktobra 1785. Ker so se frančiškani preselili v izpraznjeni samostan obutih avguštincev, so se usmiljeni bratje naselili najprej v bivšem frančiškanskem samostanu, 7. septembra 1786 pa so se preselili k cerkvi sv. Jožefa, v izpraznjeni samostan bosonogih avguštincev. V Ljubljani so ostali le do leta 1811, torej dobrih petindvajset let. Kmalu potem ko so usmiljeni bratje prišli v Ljubljano, so jim iz mestnega špitala, ki je bil na Špitalski (kasneje Stritarjevi) ulici, odstopili vse bolnike in umobolne. Prve bolnike so prevzeli že novembra 1786, večino pa julija 1787. Bolnišnica je povsem zaživela leta 1789, ko so končali adaptacijo samostana. Imela je dvanajst postelj za moške in dvanajst za ženske: zemetke dermatološkega oddelka, kjer so zdravili zlasti sifilitične bolnike, kirurški oddelek za poškodovance in nujne primere, ter medicinski oddelek (danes bi mu rekli internistični) za bolnike s kroničnimi boleznimi dihal, z boleznimi srca in ožilja. Sestavni del bolnišnice je dve leti po ustanovitvi postala tudi blaznica. Že decembra 1787 je postala lekarna usmiljenih bratov javna, kar je priporočil protomedik dr. Jožef Anton Hajmon. Tu je Favst od 6. oktobra 1806 pod ostarelim in bolehnim priorjem Hermesom Modicem vikar konventa in ranocelni nadzdravnik. Z novim letom 1807 prihaja v bolnišnico vse več zunanjih bolnikov. Dne 8. marca, na god svetega Janeza od Boga, ustanovitelja njihovega reda, je v samostanski kapeli velika slovesnost: praznujejo dvajsetletnico bolnišnice in ob tej priložnosti zaigrajo tudi na nove orgle.

Dne 5. aprila 1807 pride v Ljubljano na kano-nično vizitacijo provincial usmiljenih bratov Ri-ediger, ki 7. aprila imenuje brata Favsta Gradiška za priorja samostana in predstojnika bolnišnice usmiljenih bratov v Ljubljani. Na tem mestu, kjer nasledi svoje predhodnike Anastazija Françoisa, Pacifika Lieba in Hermesa Modica, ostane skoraj 4 leta in pol. S tem pa so na Favstova ramena naložene številne skrbi, mnogo dela in tudi vsakovrstne neprijetnosti. Že pet dni po imenovanju

²¹ Ime »Ajdovščina« označuje kraj, ki je po svojih ostankih ali sporočilu znan kot bivališče ali grobišče nekdanjih predslavanskih prebivalcev – ajdov. V tem primeru so bila to rimska grobišča. Cf. Alfons Müllner, Emona, Ljubljana 1879, str. 300–301.

²² Bosonogi avguštinci so prišli v Ljubljano 1642; samostan na Ajdovščini so začeli graditi 1654, cerkev sv. Jožefa pa 1657. Cf. Radics, str. 16–18.

Deželna civilna bolnišnica na Ajdovščini s cerkvijo Sv. Jožefa po potresu l. 1895. (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ljubljana; sig. A1/164)

se mu zoperstavi bivši prior Hermes, tako da ga mora »v zaščito svoje avtoritete skozi bukve previzati«. Kljub tem neprijetnostim obhajajo 3. maja slovesno namestitev novega priorja. Njemu v čast se oglasi pesem in godba. Zdaj se začne zares naporno in skrbi polno življenje. Leto in osem mesecev z vso vnemo ureja arhiv in protokol, v bolnišnici uredi posebno pisarno, vzpostavi nov način gospodarjenja v samostanu in izterja dolgove. Od velike skrbi in naporega dela se čuti tako utrujenega in oslabelega, da si domišlja, da je zbolel za jetiko. Zato se odpravi v Idrijsko jamo, kjer pa ugotovi, da je z njim vse v redu. Iz Idrije se vrne z mnogo boljším počutjem in izgubljenim strahom pred jetiko. Ponovno se loti dela: samostanu priskrbi nov zvon, ki privablja ljudi, v cerkvi usmiljenih bratov uvede posebne litanije, popravi in izboljša mnogo stvari v samostanu, ki postane tako spoštovan, da prihajajo bolniki iz vseh krajev iskat pomoči in dobrega sveta. Še sreča, da dobi nekaj denarne pomoči od bratov iz Lienza na Tirolskem.

Ves ta čas si tudi prizadeva, da bi v bolnišnici ustanovil klinično šolo. Tako pride 30. aprila 1808 na ogled že peta komisija. V komisiji je tudi gubernialni svetnik in deželni protomedik dr. Karl Kogl, kasneje velik pristaš homeopatije. Pri ogledu sta se prior Favst in dr. Kogl »stanovitno dobro držala« in 25. junija 1808 začne klinika – »korist in čast naša«, kot zapiše Favst v svojem dnevniku, delovati. V šoli, takrat edini v slovenskem prostoru, poteka praktični del pouka medikokirurškega študija. Za to dejanje prejme prior Favst posebno cesarjevo priznanje. Favst pa spet čuti strašne bolečine v glavi.

V začetku leta 1809 hudo zboli dr. Bernik, ki se umakne na svoj dom v Staro Loko, tako da je Favst dalj časa edini zdravnik v bolnišnici. Razveseli pa se, ko dobi po enoletni pravdi iz Trsta poravnane stroške za bolnišnico. To mu zelo dvigne ugled in ljubljanski gubernij mu dodeli še dodatna sredstva. Takoj uredi novo sobo postrežnikom ter obnovi tla v bolnišnici.

To leto pa Francozi še tretjič udarijo po slovenskih tleh in 28. aprila so v Ljubljani prvi francoski ujetniki; 20. maja pa prihrumijo v Ljubljano Napoleonovi vojaki, ki jih vodi general Magdenald. Bolnišnica usmiljenih bratov je zaradi ranjenih francoskih vojakov prenapolnjena. Priorja Favsta tarejo še mnoge druge skrbi: draginja je velika, dohodkov, ki so jih prej dobivali iz javne blagajne, ni več, zahteve pa iz dneva v dan naraščajo. Denarja ni več, zadnjega pojè novi refektorij. »Preskrbi, pripravi!« večno zahtevajo strogi ukazi predpostavljenih, a nihče ne pove kje vzeti. Ljubljani pa se 4. julija bliža še general Dumonte s francosko vojsko. Bolnišnica se še hitreje polni in tudi za čistočo je težko skrbeti. Zato 1. avgusta pošlje okrajni urad magistratu ukaz, naj naborni okraj naslednji dan zjutraj ob 8. uri pošlje dvajset žensk z metlami in kebli, da očedijo bolnišnično poslopje. A kaj, ko je bilo kmalu tako kot prej – polno ranjenih francoskih vojakov in nereda. Prior Favst naslovi dne 13. avgusta v francoščini pisano vlogo na generala grofa Louisa Baragueya d' Hilliersa, poveljnika province Kranjske, Koroške, Trsta in Reke, v kateri mu pojasnjuje, da je cesar Jožef ustanovil to bolnišnico kot edini brezplačni zavod za reveže in umobolne obeh spolov, sedaj pa jo zasedajo francoski ranjenci.²³ K sreči je 17. avgusta sklenjeno premirje in 14. oktobra mir v Schönbrunnu. Ko je 20. oktobra mir razglašen, zagrmijo sto topovskih salv z ljubljanskega gradu in ustanovljene so Ilirske province. Vendar tudi sedaj ni rednih dotacij za bolnišnico, zato ima prior Favst ogromno težav, saj ni pomoči ne od Francozov ne od cesarja. Tako piše prior Favst dne 26. januarja 1810 provincialu na Dunaj. Razloži mu vse težave in ga zaprosi za nasvet, kaj storiti. Z Dunaja dobi 10. marca povelje: samostan je treba izročiti Francozom. Uboga. In že 13. marca prior Favst izroči francoski vladi resignacijo samostana, na katero so se podpisali vsi bratje, čeprav so mu kasneje nehvaležno očitali, da jih je prodal Francozom. Ker so bratje sklenili, da ne ostanejo na Ilirskem, prior Favst niha med ohranitvijo ali ukinitvijo sa-

²³ Radics, str. 42.

mostana. Dogovarja se z goriškim samostanom, zadarskega priorja pa celo prosi, da bi dobil nekaj bratov iz Milana. V zvezi s samostanom naslovi na guvernerja Ilirskih provinc maršala Augusta Marmonta tudi posebno spomenico. Uspe v toliko, da mu 9. maja intendant d'Auchy odobri denarno pomoč. Vendar pa se kmalu začnejo nove težave. V začetku junija mora prior Favst na zahtevo intendanta oditi h komisiji v Gorico in po vrnitvi zamenjati dotedanjega samostanskega administratorja Edvarda z Liebom. Sicer pa še naprej oskrbuje bolnišnico in 9. julija dobi za mesec in pol v pomoč otočanskega župnika Nikolaja Murgiča, 15. julija pa mu dovolijo obleči novega brata Primoža Novaka.

Leto 1811 je za bolnišnico še usodnejše. Tajnik intendant general Parie sicer 26. marca naslovi na ljubljanskega župana ukaz, »*naj mestna blagajnica izplača Favstu Gradišku vsoto 500 frankov, katero so usmiljeni bratje pošteno zaslužili pri vladi s svojo gorečnostjo in človekoljubnostjo v izvrševanju svetega svojega poziva.*«²⁴ A že 4. aprila izda intendant prepoved sprejemanja novih bolnikov: namesto samostana bo kasarna. Sam prior Favst pa nikakor noče odslavljati novih bolnikov. Pravi preplah nastane, ko za steklino umre neko dekle. Generalni policijski komisar Toussaint ukaže, da se takoj sežge postelja, na kateri je deklina ležala, kakor tudi njene reči, kar se je v navzočnosti Favsta in dr. Bernika tudi zgodilo.²⁵ Prepis o bolnišnici traja do 12. oktobra, ko prvi trije usmiljeni bratje zapustijo Ljubljano in odidejo na Dunaj. Francoska uprava 15. oktobra uradno razpusti red in podari bolnišnico v upravo mestni občini. Že naslednji dan začne komisija popisovati samostansko premoženje in 30. oktobra prior Favst, vesel, da se je teh križev znebil, preda samostanski in bolniški inventar novemu upravitelju Pollacku. Naslednje jutro odidejo pod vodstvom p. Amosa Erelbeka iz Ljubljane še preostali bratje. Bolnico vodi posebna komisija z merom, baronom Codellijem, na čelu. Po razpustitvi konventa usmiljenih bratov so njihovi bolnišnici pridružili še porodnišnico, hiralnico in najdenišnico in vse to skupaj imenovali civilna bolnišnica. Vodil jo je protomedik dr. Anton Jevnikar. 1849 je bolnišnico prevzela dežela Kranjska.

Pri družini Castagne v Ljubljani

Favst najde zatočišče v bogati hiši veletrgovca Mateja Castagneta na Nunski ulici v Ljubljani, kjer je bila kasneje Stedryjeva hiša. Pri Castagnovih so ga namreč zelo cenili, saj je ozdravil otroka in tudi gospe Castagnovi je pozdravil nogo. Sem se zateče 2. novembra 1811. Družina Castagna ga z veseljem in častitljivo sprejme. V tej hiši, ki jo sam imenuje »*hiša božje previdnosti*«, preživi skoraj štiri leta. Tu ordinira za vse, ki pridejo k njemu. Do skrajnosti razvije svojo sugestivno moč in svoj šarlatanski nastop. Vendar se mu posreči tudi več zelo uspešnih ozdravljenj. Zboli pa tudi gospodar Matej, postaran mož, rojen leta 1756 v Vižinadi v Istri. Favst je v hudih skrbih: zdravi gospodarja, pri tem pa veliko moli in zaupa v božjo previdnost – in Bog ga usliši. O Favstovem uspešnem zdravljenju se hitro razve in od vsepovsod ga kličejo k bolnikom, tudi iz Trsta. O njem zvedo tudi bolniki na Dunaju in ga prosijo za pomoč. Ko to zve, se nameni na Dunaj: 12. julija 1812 sede v Zalogu na ladjo in se po Savi naslednji dan pripelje do Zidanega Mosta in potem naprej v Laško. V laških toplicah namera va ostati tri tedne in potem nadaljevati pot. A kaj, ko zopet dobi mrzlico. Mora se obrniti. Vrača se skozi Celje in Šentožbolt pod Trojanami ter obišče v Gamelnah tudi svojega očeta. Jeseni, star je že sedemintrideset let, ga kličejo po celi deželi. Ko v hudi bolezni ozdravi nekega Jankoviča, hodijo celo najhujši nasprotniki v lekarno gledat njegove recepte. Sam pa spet čuti tiste neznosne bolečine v glavi.

Od vzhoda se že približuje huda zima. In res, 28. novembra se zve v Ljubljani, da so pred Moskvo zmrznile trume Napoleonovih vojakov. Je s Francozi konec? Na Ilirskem se cesarska vojska 17. avgusta 1813 spopade s Francozi. General Eugen kmalu zbeži s svojo vojsko; v Ljubljano pridejo cesarski in 4. oktobra se v »bermhergarski«²⁶ cerkvi oglasi *Te Deum laudamus*. Doktor Favst je na naiven način prežet s poslanstvom usmiljenih bratov. To se najbolj odraža v času vojnih epidemij leta 1813. Bila je deževna jesen in zelo slaba letina. Takrat v hišah na Žabjeku ob krakovskem predmestju ustanovi improvizirano epidemiološko bolnico, ki je hitro polna dizenteričnih, tifusnih in pegavičnih bolnikov z Dolenske. Čeprav ima Favst mnogo dela z bolniki, ne opusti svojega duhovnega poslanstva: 1. decembra začne pisati *regelce* pobožnega življenja iz svetega pisma za vsak dan v letu. Kaj kmalu zapade zavoljo nevoščljivosti v nemilost pri osta-

²⁴ Radics, str. 43.

²⁵ Radics, str. 44.

lih zdravnikov. Njegov največji nasprotnik, prof. Anton Melzel, bolniški prosekter, profesor anatomije na ljubljanskem liceju in vodja klinične šole, sicer tega leta umre, a kaj ko njegove vaje prevzamejo njegovi nasledniki.²⁶ Nasprotovanja postajajo vse ostrejša; na eni strani Favst in njegovi hvaležni bolniki, na drugi strani pa del meščanstva z zdravniki. Stvari gredo tako daleč, da pošlje škofijski ordinariat 19. avgusta 1814 pismo na gubernij in podpre Favsta.

Castagnovi leta 1814 prodajo svojo hišo v Ljubljani in se preselijo v Trst. Kot domači zdravnik svojih dobrotnikov gre z njimi tudi doktor Favst. Pred odhodom iz Ljubljane se za krajši čas še pomudi v toplicah v Laškem in nazaj grede tudi zadnjič obišče svojega petinsedemdesetletnega očeta Gregorja v Gameljnah. Preko lačne Čičerije poroma še na Trsat, potem pa naravnost proti Trstu.

Similia similibus curentur

Na tem mestu si privoščimo še kratek ekskurz v homeopatske vode, saj je bil doktor Favst med začetniki homeopatije na Kranjskem.

Favst je bil med ljubljanskimi meščani zelo vpliven duhovni vodja homeopatov in je prisegal na nauke njenega začetnika, nemškega fizika doktorja Samuela Hahnemanna.²⁷ Ta je namreč opazil, da kinin, s katerim je zdravil malarijo, povzroči pri zdravem prav tako mrzlico, kot jo opazimo pri malariji. Ta nova smer v zdravilstvu, s katero se je Favst prejkone seznanil že v Pragi, uči, da se morejo bolezni zdraviti le s sredstvi, ki povzročajo v zdravem telesu učinke, ki so enaki tistim v bolnem organizmu – enako se zdravi z enakim (*similia similibus curentur*). Od tod tudi ime te zdravilne metode: *hómoion páthos* (= podobna boleost). Povedano v prisposobi, homeopatija izganja hudiča s hudičem, aleopatija pa s križem in blagoslovljeno vodo.²⁸

Kot goreč homeopat je imel v načrtu podrediti ljubljanske bolnišnice svojim zdravstvenim nazorom, jo spremeniti v oddelek za bolnike

Dr. Samuel Hahnemann s Higejo, grško boginjo zdravja. Oljna slika Juliusa Schoppena iz leta 1829 na Univerzi v Erlangnu.

posebne vrste (homeopatični oddelek), s tem pa pridobiti redu usmiljenih bratov izključno pravico za medicinsko šolanje. Kot je leta 1833 zapisal homeopat dr. Joseph Attomyr, je na Kranjskem zelo pomemben mož, ki je homeopatiji pripomogel do veljave. »To je prej kot zdravnik na glasu, sedaj v tihi samoti na svojem ne daleč od Ljubljane ležečem letovišču, v takozvanem Faustulanumu živeči Eremita, častiljivi starček, ki samo obžaluje, da mu zaradi visoke starosti ne bo več usojeno doživeti popolnega propada aleopatije.«²⁹

Že v tridesetih letih devetnajstega stoletja je bilo na Kranjskem, in to zlasti med duhovščino, mnogo pristašev homeopatije. Mnoge med njimi je pridobil prav Gradišek s svojim fanatičnim navdušenjem. Med njimi je prednjačil pridigar in kantor v stolni cerkvi, kasnejši dolgoletni šentviški župnik in narodni buditelj, Blaž Potočnik. Ker je bil Potočnik tudi pesnik in pristaš metelčice, je Prešeren podobno kot na vse čbeličarje tudi nanj spustil sršena z verzom v tretjem zvezku Kranjske čbelice; glasi se: »Popred si pel, zdaj pa homeopatiš, popred si čas, zdaj pa življenje kratiš.«³⁰ Med številnimi pristaši homeopatije zasledimo še novomeškega prošta Andreja Albrechta in korarje Valentina Pfeiferja, Antona Strohena, Jožefa Jenka in Ignacija Jugovića, dalje okrožnega fizika dr. Antona Poberaja, že omenjenega deželnega protomedika dr. Kogla, okrožnega kirurga in porodničarja v Bistri Jožefa Kosa, župnika v Šentrupertu Jožefa Bučarja, tržiškega župnika Janeza Zalokarja, Jakoba Jegliča, župnika v Šmarjeti pri Klevežu itd. Homeopatija

²⁶ Peter Borisov, *Po sledeh homeopatije na Slovenskem*, v: *Isis*, let. 6, št. 10, oktober 1997, str. 32.

²⁷ Christian Friedrich Samuel Hahnemann velja za začetnika homeopatije. Rodil se je 10. aprila 1755 v Meissnu. Medicino je študiral v Leipzigu in na Dunaju pri baronu Josephu pl. Quarinu, ki je bil usmiljen brat. Umrl je 2. julija 1843 v Parizu.

²⁸ Luka Pintar, *Satura*, v: *Ljubljanski zvon*, let. 29, 1909, str. 556–561 (naprej *Satura* 1909).

²⁹ Joseph Attomyr, *Briefe über Homöopathie*, let. 1, 1833 (Kollmann, Leipzig), str. 19.

³⁰ *Kranjska čbelica*, 3. bukvice (1832), str. 20.

pa je še posebno pridobila na veljavi, ko je leta 1831 cesar Franc I. ob svojem obisku v Ljubljani na pritožbo zdravnikov, češ, da se jih mnogo »i zdravnikov i neveščakov peča s homeopatijo«, blagovoljno odgovoril: »Zdravnikom ne bom homeopatije nikdar prepovedal, ravnajo naj in zdravijo po svoji vesti.«³¹ Kakor drugim homeopatom, so zdravniki tudi doktorju Favstu nasprotovali in mu očitali neutemeljene in nedokazane sebične namene.

Tako mora 30. januarja 1828 na zagovor v Smlednik in nato 6. februarja še k škofu v Ljubljano. V tistem času (od 1823 do 1834) je bil mestni fizik dr. Fran Viljem Lipič, ki je opravljal tudi medicinsko policijsko službo. Ker je presvetli cesar 13. oktobra 1819 homeopatijo z ukazom prepovedal, jo je moral Lipič preganjati, tako kot ostale mazače. Tako je v svoji Topografiji zapisal: »Ni še prišel čas, da bi obširneje spregovorili o homeopatiji na Kranjskem, ki jo prakticirajo dušni pastirji, in o njeni naraščajoči razširjenosti ... Žal ne morem natančneje poročati o njeni uspešnosti, ker razen mrljskih listov nimam uradno potrjenih podatkov ... Zdravnik mora ravnati v skladu s svojo vestjo in svojim prepričanjem, ne pa po metodi.«³²

Nasploh ima ta borba med aleopati in homeopati na medicinskem polju mnogo skupnega z abecedno vojno, ki je tedaj divjala na literarnem polju.

Med Trstom in Gorico

Čeprav se Favst naseli v Trstu, še vedno zdravi po deželi. Poleti 1814 ga njegovi dobri ljubljanski prijatelji, profesor fizike Janez Kersnik, šentklavški župnik Jožef Dagarin in profesor francoščine Louis Pinget, povabijo, da z njimi obiše notranjske kraje ob Cerkljanskem jezeru. Podajo se v loško dolino, obišejo najstarejše ilirsko mesto Lož ter preko bloške planote nadaljujejo proti Ribnici. Tu se v neki gostilni pošteno okrepcajo in poveselijo; bojda je bilo drago. Od tod pa v Ljubljano.

³¹ V sestavku, ki ga je v 12. številki Ilirskega lista 22. marca 1834 objavil gubernijski protomedik Janez Šnedic, je le-ta zanikal vse Attonyrove navedbe in tudi to, da ljubljanski zdravniki niso »Njega Veličanstvu« nikoli izrekli pritožbe nad homeopati. Šnedic nadaljuje: »Če so navedene besede – dane trgovcu Dečmanu med splošno audijenco – resnične, bi se dalo le sklepati, da je Njega Veličanstvo naklonjeno dovoliti izvrševanje homeopatije le zdravnikom, ne pa tudi neveščakom«. Cf. Satura 1909, str. 561.

³² Fran Viljem Lipič, Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike, Ljubljana 1834 (Prevod 2003), str. 295–296.

Favst dopolni devetintrideset let. Provincial ga s pismom povabi na Dunaj. In res, 18. septembra obleče svojo dolgo duhovno suknjo, katere že dve leti ni videl, ter se poda v cesarsko mesto. Tu si kupi vse štiri knjige *Pogledi v večnost* švicarskega teologa, fiziognomika in pesnika Johanna Kasparja Lavaterja. Kaj hitro pa se mora vrniti, saj ga kličejo novi bolniki. Spet ozdravlja po deželi, potrebujejo ga v Mekinjah in nato v Tržiču, kjer zdravi njemu ljubega bolnika Cemeta. Prišlo je leto 1815, ki ga zaradi slabe letine zaznamuje huda lakota in draginja. Reveži iščejo pomoči pri Favstu, a jim nima s čim pomagati. Tudi naslednji dve leti ni nič bolje, lakota je le še hujša.

Favst vse več časa preživlja v Trstu. Živi osamljen in v premišljevanju. V nedeljo, 5. januarja 1817, začne pisati v svoj dnevnik, ki ga polnijo in prepletajo pobožni reki in zdravniški zapiski v slovenščini, nemščini in latinščini. V uvodu pravi: »Terst, sem bil začel pergodiša mojga žiulejna za mesce napisvati.« Jeseni ga doseže novica, da je 5. oktobra v devetinšedemdesetem letu umrl njegov oče. V mislih je z domačimi: bratom Ožboltom, njegovo ženo Polono ter njunim triletnim sinom Ožboltom. Spomladi leta 1818 Favsta spet kličejo k bolnikom v Ljubljano. Usliši prošnjo in tam zdravi zlasti revne, katerim pa lahko tokrat pomaga tudi z denarjem, ki mu ga je v oporoki zapustil hvaležni bolnik. Po vrnitvi v Trst se želi doktor Favst vrniti v samostan, da bi tako razbremenil svoje dobrotnike Castagnove. Toda gospodar Matej se obrne na provinciala, naj bi Favst ostal pri njih. 7. junija dobi odgovor: naj ostane, če sam tako hoče. Ostane in se preseli na pristavo v Škedenj pri Trstu.

Ves svoj prosti čas usmeri sedaj v študij zdravilnih učinkov magnetizma. Svoje izsledke preskuša na sebi in nekaterih bolnikih. Potem pa se zgodi: na svete Neže dan, 21. januarja 1819, se po Trstu kot blisk razširi novica – Favst je ozdravil neko slepo siroto! Slavijo ga kot čudodelnega zdravnika. Kapitularni vikar, ki v tem času sedisvakance po smrti škofa Ignaca de Buseti upravlja škofijo, mu dovoli, da si v zakristiji stolne cerkve sv. Justa uredi priročno ordinacijo. Uživa vse večji ugled in za svet ga pogosto poprosijo tudi zdravniki in profesorji. V tem času pripravi za ljubljanski časopis Ilirski list krajši sestavek, v katerem piše »čez kušvajne«. Objavljen je 25. avgusta 1820 v štiriintrideseti številki. Glasi se takole: »Neki človekoljub iz Škedenja v Istri želi s tem javno posvariti pred nepredvidnim medsebojnim poljubljanjem otrok in žensk, ker

se nekatere bolezni, katerih značaja ni lahko prepoznati in katerih simptomi ne vzbudijo pozornosti, s poljubi še prelahko prenašajo, kar potrjujeta dva žalostna primera, ko je denimo spoštovanja vredna gospa po tej poti izgubila svoj obraz, neki petletni otrok pa se je tako za vedno pohabil.³³

Verschiedeneß.

Aus Servolo in Istrien will ein Menschenfreund hiemit öffentlich warnen gegen das unvorsichtige Aüßern der Kinder und der Frauen untereinander, weil sich gewisse Krankheiten, deren Charakter nicht so leicht zu erkennen; und deren Symptome nicht in die Augen fallen, durch den Aüß nur allzuleicht mittheilen, wie sich dies neuerlich wieder durch zwey traurige Fälle bewährt hat, da nemlich eine achtungswürdige Frau auf diese Art ihr Gesicht verloren, ein fünfsähriges Kind aber auf immer im Gesichte verunstaltet worden ist.

Gradiškov sestavek o »škodljivosti kušvanja« je objavil Ilirski list 25. avgusta 1820.

V letu 1821 z veliko marljivostjo piše tudi svojo razpravo o zdravilstvu z naslovom *Materia medica*. Od vsega dela, ki si ga nakoplje to leto, ko ima kar 9538 bolnikov, se ga loti velika nervoza, ki ga duševno in telesno zelo izčrpa; tehta le še 54 kg. Neznosni pa postajajo tudi glavoboli, zlo iz otroštva – morda prav od tistega kamna, ki mu je priletel v glavo. Razmišljati začne o upokojitvi in na binkoštno nedeljo, 10. junija, naslovi tozadevno prošnjo na provinciala. Po dolgem čakanju dobi Favst 14. maja 1822 provincialovo pismo z naročilom, naj v goriškem samostanu v ulici Diaz prevzame službo spirituala. Tam je bil v letih 1757–1763 prior njegov učitelj Boccus. Že 18. maja pride v Gorico in prevzame tudi vodstvo bolnišnice. V njej želi marsikaj izboljšati, žal pa pri sobratih ne najde ustreznega zaupanja. Še več, z Dunaja dobi ukaz, naj v bolnišnici ostane vse po starem. Navkljub veliki podpori in prošnjam goriškega nadškofa, Leščana Jožefa Balanta, njegovega mladostnega kateheta iz Ljubljane, dobi 19. avgusta od provinciala ukaz, naj se vrne v Trst. S pobožnostjo na Sveti gori in sprejemom pri nadškofu, se Favst 31. avgusta poslovi od Gorice in se vrne v Trst. Zopet je pri svojih hvalježnih bolnikih, nadaljuje pa tudi zdravljenje z magnetizmom: neko Uršo Wolf ima v ta namen

94 dni na zdravljenju.³⁴ Na Opčinah zdravi kneza Porcia, pri katerem občuduje njegovo izjemno potrpežljivost in si pri tem misli, kako dobro bi bilo, če bi se je lahko tudi sam priučil, da bi zmozel prestajati zopervanja in nadlegovanja nevoščljivcev.

Dobri dve leti sta že mimo, kar je vložil prošnjo za upokojitev. Potem pa se ga ljubljanski gubernij le spomni kot nekdanjega zdravniškega svetovalca in ko dobi 24. junija 1823 odločbo od tržaške uprave, mu to daje tudi upanje na pokojnino. Favst, ki je že obhajal štiridesetletnico, piše o božiču leta 1823 šmarskemu župniku Frančišku Pavliču in mu razodene svojo namero, da bi se rad naselil v rodni župniji. V pričakovanju pokojnine prejme 26. januarja 1824 od tržaške uprave odločbo, da do nje ni upravičen. Nemudoma se pritoži v Ljubljano in 12. februarja vloži novo prošnjo. Že 6. aprila je prošnja pri cesarju in 22. maja je na Dunaj Favstu pokoj dovoljen.

Homeopat v Pušavi

13. julija 1824 pride doktor Favst v Šmartno, da si izbere kraj nastanitve. Pod Šmartno goro si kupi zapuščen svet nad cesto, tik pred vasjo Šmartno, ki mu domačini pravijo Pušava. Po velikem šmarnu zapusti Trst in nekaj dni zatem začne v Šmartnu zidati hišico in kapelico. Doktor Favst nemudoma zaprosi ljubljanski gubernij za dovoljenje, da se sme ukvarjati z zdravilstvom. Prošnja je 24. oktobra ugodno rešena. Medtem ko gradijo njegovo eremitažo, potuje Favst križem po deželi. 31. oktobra ne zamudi umestitve novega ljubljanskega škofa, Antona Alojzija Wolfa. Slovesnost spremlja v krogu klerikov. 11. novembra gre v Kranj, da naroči oltarček za svojo novo kapelico. Dalje obišče bolnike po Gorenjskem in Dolenjskem, 2. decembra je pri bolnem župniku Šublju na Krki; že 17. decembra je v Trstu pri svojih znanih bolnikih. Dan po svetem Štefanu, 27. decembra, se doktor Favst za stalno naseli v Šmartnu in 30. decembra se že predstavi domačinom kot subdiakon pri maši. Po njegovi vrnitvi v rojstno župnijo so domačini Favsta poimenovali »prejar«, kot so preprosti ljudje prilagodili besedo prior.

Doktor Favst je po naravi veseljak, a ohranja tudi mnogo primitivne pobožnosti in veselje do vseh cerkvenih opravil, katera mu dovoljuje subdiakonatski. Zato v začetku leta 1825 z otožnim

³³ Matej Favst Gradišek, *Verschiedeneß*, v: *Illyrisches Blatt*, let. 2, št. 34, 25. avgust 1820.

³⁴ *Slovenec*, št. 77.

Faustulanum: ordinacija doktorja Favsta (s kapelico sv. Križa) v Pušavi pri Šmartnu pod Šmarno goro (Semeniška knjižnica v Ljubljani, zbirka podobic)

srcem sprejme dopis žaljive vsebine, ki mu ga pošlje provincial Paskal. Ne more in ne more se pomiriti in 12. februarja naslovi v Rim prošnjo za odpust iz reda usmiljenih bratov, 17. februarja pa v zvezi s tem obišče tudi škofa. Na veliki teden se potolaži in od 30. marca zopet subdiakonira pri obredih v domači župniji. Prav tako 23. aprila prvič nosi pastoral ob vizitaciji knezoškofa Wolfa v Šentvidu. V začetku maja 1825 je zgrajena njegova eremitaža, imenovana Pušava, ki je v soboto 7. maja tudi blagoslovljena.

Že 10. maja pa doktor Favst začne zdraviti. Ker zna vzbuditi zaupanje bolnikov, ti prihajajo k njemu pod Šmarno goro od blizu in daleč. Sam pa zelo rad obiskuje duhovnike. Z največjo hvaležnostjo se 31. julija udeleži zlate maše patra Frančiška Umnika v Šentjakobu. Ob pogledu na tega slabotnega triinsedemdesetletnega kapucina, mu misli uhajajo skoraj štirideset let nazaj, ko ga je prav on, takratni šmarski kaplan, naučil pisati. Jeseni obišče škof vse tri podšmarnogorske župnije: 10. oktobra je v Vodica, 11. v Smledniku in 12. v Šmartnu. Zopet mu priskoči na pomoč Favst, ki vse dni nosi pastoral. Zelo je vesel, ko ga zadnji dan sam gospod škof in vsi zbrani častiti gospodje obiščejo v Pušavi ter se vesele, da se je tukaj naselil. Favst izkoristi slovesen trenutek in jim pokaže cesarsko potrdilo in papeževo pis-

mo, da sme tu stanovati in ozdravljati. Uspešno leto sklene – kako drugače kot z obiski pri svojih bolnikih; 16. decembra je denimo v Trziču.

Papež Leon XII. proglasi leto 1826 za jubilejno leto. V naših krajih se začne z nenavadno toplo zimo: na svete tri kralje cvetijo kamilice, a že 15. januarja je 26 stopinj mraza. To leto Favst vseskozi pridno pomaga domačemu župniku Pavliču. V postnem času vodi križev pot, od 22. do 26. marca sodeluje pri obredih velikega tedna ter opravlja številne procesije v tem letu. V jubilejnem letu so bile med 30. aprilom in 29. oktobrom v Šmartnu številne procesije. Že 2. maja Favst med drugo prošenjsko procesijo v Gameljne pridiga do solz. Neusmiljeno se mu bliža Abraham, zato se 30. junija poda v Ljubljano, kjer opravi pri redovnikih nemškega viteškega reda dolgo in temeljito spoved. Prav vesel je povabila na Lokarje pri Vodica, kjer ima 17. septembra g. Šporn novo mašo. Teden dni se zadrži tu in naslednjo nedeljo, 24. septembra, je s svojo družbo pri slovesni škofovi posvetitvi cerkve sv. Siksta v Predosljah. Na praznik vseh svetih, 1. novembra, ima Favst v domači cerkvi pridigo o vernih dušah v vica; začne se štiridesetdnevica, z njo pa 11. decembra zaključek jubilejnega leta 1826. V tem letu ves čas marljivo ureja tudi svoj Faustulanum. Spomladi si pri svoji Pušavi dokupi še nekaj sveta, kjer zasadi sadno drevje in vinsko trto. Prizida vežo, v kateri postavi še oltarček s podobo Matere Božje sedmih žalosti, ki je 22. avgusta tudi blagoslovljen. Bolniki, ki so prihajali k njemu, so čakali v tej veži, »si spehano srce umirili, križ in trpljenje premišljevali, v božjo voljo svoje bolečine izročili in z vsem zaupanjem se zdravniku priorju razodeli«. Kljub temu, ali pa prav zato, ker je doktor Favst prepričan homeopat, ima v svoji zdravniški praksi dosti uspehov. Zato ne preseneča, da ga pokliče tudi škof Wolf, sam prijatelj homeopatije, ko 30. januarja 1827 zbolí. Z deli pri Faustulanumu pa še ne konča; na jurjevo, 24. aprila 1827, si na strehi postavi zvezdarno. Favst je namreč subdiakon, ki razlaga božjo besedo, je zdravnik, ki z Božjo pomočjo zdravi, je pa tudi učenjak, ki ga zanima božje delo.

Na predpustni ponedeljek, 2. marca leta 1829, popoldne pride štiriindvajsetletni študent k Favstu na dom. S ceste vodijo stopnice štiri sežnje visoko k pragu. Hišne duri so odprte; iz veže levo so vhodna vrata. Bolnik jih odpre in vstopi v kapelo, na oltarju stoji križ z razpeto Kristusovo podobo in napisom: »Poglej ino prosí zdravje bolnikov!« Pod oltarjem je božji grob.

Nenadoma se narahlo odpro sobne duri in glej ga okostnjaka, ki prikloni lobanjo in iztegne v sprejem desno roko. Trenutek za tem se odpro duri na stežaj in prikaže se ozek črnkast obraz, v črn talar oblečen mali možicelj, ki se prijazno nasmehne. Zdravnik Favst je, ki pokaže na sedež in se k bolniku prisede. Povpraša ga o bolezni in bolnik mu potoži, da so ga zdravniki obsodili za jetičnega. Favst mu odgovori: *»Bolezen to svojo nesete v grob, olajša vam zdravljenje homeopatično v daljnem času.«*³⁵

Škodoželjna nagajanja aleopatov pa Favsta ne ustavijo in še raje obiskuje svoje bolnike. 11. maja 1830 se poda v Bohinj, kjer se zadrži teden dni ter se ob povratku 18. maja udeleži tudi procesije v Bitnjah, kjer tudi pridiga. O njegovem uspešnem zdravljenju se zve tudi na Štajerskem. Na kresni dan, 24. junija, začne v Mariboru svoj štajerski obhod in se po mesecu dni poda še na Dolenjsko, kjer pa se zadrži skoraj dva meseca. Šele 20. avgusta je spet doma v Faustulanumu. Ne da bi si odpočil, obišče še domače bolnike in 29. avgusta je že v škofjeloški nunski cerkvi pri novih mašah. Od tu pa še skok v Trst in na obisk k svojemu mladostnemu katehetu, goriškemu nadškofu in prvemu ilirskemu metropolitu, Jožefu Balantu. Na vse svete pa po skoraj celoletnem potepanju ponovno pridiga v domači cerkvi.

Da bi bila mera polna, je imel nekaj težav tudi s sosedi. Kaj je bil vzrok, da so tacenski sosede na pepelnico 16. februarja 1831 zaprli doktorja Favsta v Pušavo, pa lahko le ugibamo. Vendar so bile zamere kmalu pozabljene, saj so ga Tacenci med prošnjo pridigo v križevem tednu, 11. maja, lepo sprejeli v cerkvi sv. Jurija v Tacnu. Na dan svetega Mohorja in Fortunata, 12. julija 1831, se Favst odpravi v Vodice, kjer je blagoslovitev novega pokopališča. Soparen poletni dan pa se je končal s strahovitim neurjem. Precej več sreče z vremenom je imel 25. julija, ko je bil na Šmarni gori in obhajal god župnika Jakoba Prešerna.

Favstovo pomoč iščejo tako ubogi kakor bogati. Dne 27. oktobra 1831 hudo zboli lastnik smledniškega ter rocenskega gospostva baron Franc Ignac Lazarini. Pokličejo Favsta, ki baronu svetuje, mu zvesto streže v bolezni in mu daljša štete ure njegovega življenja. Bolezen se vleče skozi zimo, vendar se tako poslabša, da je baron

17. februarja 1832 previden s svetimi zakramenti. Favst je neprestano na poti med svojo Pušavo in Smlednikom. Ko se 5. marca že bogvedi kolikič poda na pot, še ne ve, da se bo ta njegov zadnji obisk pri baronu zavlekel kar na osemindeset dni. Hudo noč preživijo 26. marca, zapoški župnik Breclnik in Favst pri baronu premolita vso noč. Stanje se 8. aprila močno poslabša; baron, ki je ponovno slovesno previden, še narekuje kodicil in blagoslovi svoje najbližje. Kljub skrbni negi baron Lazarini umre na veliki četrtek, 19. aprila, ob četrty uri popoldne, in dva dni kasneje ga ob dveh popoldne častiljivo pokopljejo.

Ker je bil tedaj doktor Favst v Smledniku, je to izkoristil tudi nepridiprav, ki se je 14. marca opolnoči splazil v Faustulanum in tam kradel.

Že 6. maja pa je Favst ponovno povabljen v Smlednik na slovesno umestitev novega župnika g. Simona Kavalara, svojega znanca še iz let 1804–1808, ko je bil Kavalara še kaplan v Šmartnu.

Bolniki prihajajo k Favstu v vse večjem številu; tudi iz daljnih krajev, predvsem bogatini iz Trsta. Vsem ustreže, je pa nemalokrat v zadregi, saj nima postelj. V Smlednik je 15. marca 1833 povabljen na godovanje tamkajšnjega župnika. Prijeten dan pa se slabo zaključí. Ko se okoli pol šestih vračata z g. župnikom proti domu, se v vikerškem klancu zaradi slabe ceste prevrne voz. Favst se tako neizmerno ustraši, da zboli in šele 27. marca pride ponovno v cerkev. Zelo opeša. Očitna hipohondrija povzroči, da 24. aprila prosi škofa za odvezo od duhovniških molitev. Sam pa se poda na obisk k svojim znancem v Trst. Tu ga 19. maja povabi na kosilo tudi škof Matej Ravnikar, sicer Kranjec, doma iz Vač. Ob tej priliki opravi Favst temeljito spoved, škof pa mu ob slovesu podari tobačnico. Zadovoljen in pomirjen se vrne domov in 25. maja je že v Faustulanumu. Kot čislanega zdravnika ga 22. junija povabijo v Ljubljano, da bi svetoval pri neki hudi alergiji bolnice Karoline Holzer. Na mali šmaren, 8. septembra 1833, je Favst v Šentvidu, kjer je slovesnost ob umestitvi novega župnika Blaža Potočnika.

Pride leto 1834. Favst peša. Kot Damoklejev meč visijo nad njim še neporavnani računi ljubljanske bolnišnice – stari že skoraj petindvajset let! Odloči se, da se odpravi k znameniti božjepotni baziliki v Mariazell na Štajerskem. V Ljubljani se 27. aprila posloví od svojih prijateljev

³⁵ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv župnije Šmartno pod Šmarno goro, Razne knjige, Historia liber memorabilium in ecclesia s. Martini sub Kalenberg, ok. 1890.

ter se 5. maja odpravi na pot. Preko Gorenjske in Koroške prispe 28. maja na cilj. Tu dva dni kasneje praznuje tudi god cesarja Ferdinanda. Pot ga pelje dalje po Štajerski; mimo Brucka, Gradca, Maribora in Celja se 5. junija vrne domov v Šmartno.

V drugi polovici leta 1834 je izšla Topografija Ljubljane že omenjenega protomedika Lipiča, ki je bil takrat že univerzitetni profesor praktične medicine na Medicinski fakulteti v Padovi. V njej je zajedljivo opisal tudi Faustulanum: »Kdor hoče vrtnice zdravniškega poklica v Ljubljani in njeni okolici trgati brez trnov, naj se odpravi nedaleč od tod v kako romantično samoto, na primer v bližino romarskega kraja, in si tam uredi samotarsko koč s kapelo ter svoji ustanovi da ime, ki mu bo prineslo tako željeno srečo. Pri vstopu, ki mu bo nujno voditi skozi kapelo, naj bo napis s prošnjo, naj si vsak, preden prosi za zdravniško pomoč, izprosi razsvetljenje od zgoraj. Razsvetljeni pogled naj se v kapeli ustavi na skrinjici za prostovoljne prispevke, ki je pripravljena sprejeti tudi belič največjega reveža. Iz tega predprostora naj obiskovalec vstopi v okusno in prijazno urejeno lekarno, v kateri se prijateljsko objemajo električnost in magnetizem, živali, rastline in rudnine, stara in nova medicinska stroka. Šele v zadnji sobi bo lahko našel samotarja, pripravljenega na pomoč bolnikom, ki bodo prihajali z vseh koncev Kranjske – peš, na nosilih, na vozilih, na konjih – da bodo pozneje, če bodo priklenjeni na posteljo, prišli v roke istemu zdravniku in ne kakemu drugemu. Skratka, način, kako si zdravnik zagotovi plačo ...«³⁶

Poleti 1835 poprosi mlajši brat Ožbolt Favsta, če bi lahko poskrbel za njegovega sina Ožbolta, ki želi študirati. Favst se zavzame za nečaka in ga na praznik Marije Snežne, 5. avgusta, pošlje na Dunaj, da se vpiše v žolnirski stan za kanonirja. Vendar Ožbolt kasneje opusti vojaški poklic, gre po stričevih stopinjah in vstopi v benediktinski samostan Št. Pavel v Labotski dolini na Koroškem. Postane duhovnik in profesor dogmatike v Celovcu.

Pred Favstom so zopet nove težave. V ponedeljek 30. oktobra obide župnika Pavliča omotica. Zato vodi obrede na praznik vseh svetnikov kaplan Janez Justin, Favst pa med popoldansko

pridigo priporoči častitljivega gospoda v molitev. Zdravje se mu slabša, zato se dan po svetem Miklavžu v Šmartnu posvetujejo o župnikovi bolezni. Pride leto 1836. Ostareli župnik Pavlič je duhovno in telesno oslabel. Favst mu ves čas streže na domu. Od prve postne nedelje, 21. februarja, ima v domači cerkvi tudi šest postnih pridig o Kristusovem trpljenju. Morda mu božja previdnost veleva, da 30. aprila postavi znamenje Križanega na spodnji poti pod svojo eremitažo. Namreč, junija 1836 se pojavi huda epidemija kolere. Izmed dvesto dvajset bolnikov, ki jih zdravi doktor Favst, jih umre le pet. V teh hudih dneh, ko je župnik na zdravljenju, mora pomagati tudi novemu kaplanu Andreju Dremlju pri vsakodnevnih cerkvenih opravilih. V zahvalo da uliti in pri svoji eremitaži postaviti zvon, ki ga je 8. avgusta posvetil knezoškof Wolf.³⁷ Tri mesece kasneje in skoraj natanko leto dni pred svojo smrtjo, 8. novembra 1836, napiše naslednje volilo, imenovano Zvonjenje zoper kolero.³⁸

V imenu Očeta in Sina in Svetega Duha, Amen.

Ker je meseca junija 1836 našo deželo žal zašlužen usekali bič Božji – skrivnostna orientalska bolezen kolera – in je v glavnem mestu Ljubljani, kot tudi v drugih sedmih mestih in krajih, zavladata velika umrljivost, je ta strašna kužna bolezen napadla tudi našo župnijo sv. Martina pod Šmarno goro – ob času, ko se je naš častitljivi gospod župnik zaradi bolezni mudil v toplih, naš tedanji g. kaplan pa je dobil zelo hudo vnetje oči, tako da je komajda še zmožni brati sveto mašo; in je mene samega z vsakim dnem, ponoči in podnevi, oblegalo vse več bolnikov, ki so iskali pomoč, sem v tem žalostnem položaju za našo župnijo napravil zaobljubo: Če bo do brotljivo Bog z dobrimi uspehi blagoslovil moj zdravniški trud in obvaroval našo župnijo pred veliko umrljivostjo bom dal v znamenje hvaležnega spomina uliti in posvetiti zvon, ki nam bo v prihodnje vsak dan ob 9. uri zvečer, ker so večidel ob tej uri obolevali ljudje v prizadetih krajih in ob tem času večinoma tudi umirali, z zvonjenjem hvaležno klical v spomin to veliko dobro delo dobrotljivega Očeta v nebesih.

Ker je, Bogu bodi večno zahvaljeno, naš dobrotljivi nebeški Oče resnično tako milostno varoval našo župnijo, da jih je od 220 obolelih za kolero umrlo le 5, sem jaz izpolnil svojo zaobljubo in namen zvonjenja proti kolari vsak večer ob

³⁶ Fran Viljem Lipič, *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike, Ljubljana 1834* (Prevod 2003), str. 298.

³⁷ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Vizitacije, fasc. 9, fol. 576.

³⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv župnije Šmartno pod Šmarno goro, Spisi (1685–1850), fasc. 399.

deveti uri je bil 7. avgusta tega leta tudi javno oznanjen ljudstvu s prižnice župnijske cerkve, s tem pa je bilo vpeljano zvonjenje, ki odtelej vsak dan poteka v stolpu moje eremitaže in bo potekalo do moje smrti. Po svoji smrti pa bom v večni hvaležni spomin zapustil naslednje volilo:

1. Po moji smrti naj ta, tako imenovani zvon proti koleri, težak stot in 8 funtov, skupaj s priborom preide v last župnijske cerkve sv. Martina in v njeni posesti tudi ostane; prestavljen vanjo iz eremitaže za prej omenjeni namen naj vsak večer ob 9. uri zvoni v zahvalno in priprošnjo molitev; v nadomestitev stroškov za njegovo predstavitev naj se iz moje spodaj omenjene knjižice pri hranilnici ali iz moje zapuščine nameni 5 goldinarjev.

2. Za sklad tega zvonjenja zapuščam kapital 100 gld., izpisano sto goldinarjev, ki je v ilirski hranilnici v Ljubljani naložen pod števil. 7604 in sicer na ime Faustus Rensem, ki se, bran nazaj, piše Mesner (cerkovnik, op. p.). (Nota bene: Če bi me smrt pobrala prej, kot bo omenjena hranilna knjižica polnoštevilna, naj se manjkajoče nadomesti iz moje zapuščine.) Kapital teh sto goldinarjev je torej treba naložiti na zadosti varno hipoteko ali pa zanj kupiti njivo, travnik ali del gozda; tako da bo lahko vsakokratni cerkovnik ali pa tisti, ki bo skrbel za to večerno zvonjenje, imel kaj od njega.

3. Če bi zoper vsako pričakovanje (česar naj nas Bog milostno obvaruje) iz katerega si že bodi vzroka to večerno zvonjenje v določeni uri izostalo, dobijo moji najbližji sorodniki popolno in samo v tem primeru veljavno pravico do tega kapitala, zvon proti koleri pa naj potem za vselej ostane imetje župnijske cerkve.

4. In nazadnje še prosim – se priporočam – moledujem – in rotim pri Bogu vsemogočnemu vse tiste, ki jih to službeno in pravno zadeva in se jih tiče, naj vestno, v vsem obsegu in celotnem smislu izvršijo to dobronamerno volilo in se zavzamejo zanj, kakor tudi mi želimo, da bi nam vsem pomagal Bog, Amen.

Curriculum vitae doktorja Faustusa se je zaključil leta 1837. V nedeljo, 11. novembra, na dan farnega zavetnika svetega Martina je sklenil svoje pestro življenje. Zaradi pljučnice je umrl v svojem Faustulanumu v Šmartnu pod Šmarno goro. Njegov grob je blagoslovil stolni dekan in častni kanonik Karl Zorn.³⁹

³⁹ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnijski arhiv župnije Šmartno pod Šmarno goro, Matične knjige, Knjiga umrlih 1812–1842.

Po Favstovi smrti so 10. julija 1838 z gubernije stolnemu dekanu Karlu Zornu naročili, naj zaslíši predstojništvo župnije, ali so pripravljeni sprejeti to volilo. Pri tem naj bi upoštevali tudi okoliščino, da bo treba – če bi se sčasoma izkazalo, da je treba ta zvon nanovo uliti – ulitje izvršiti na stroške župnijskega premoženja. Zato da bi bilo to volilo lahko župnijski cerkvi prej v breme kot v prid. Častiti gospod stolni dekan se je 3. avgusta odpravil v Šmartno. Tam je od predstojnikov v župnijski cerkvi sv. Martina pod Šmarno goro pridobil naslednjo izjavo o sprejetju volila »Zvonjenje zoper kolero« preminelega Mateja Favsta Gradiška, nekdanjega priorja usmiljenih bratov:

»Ob razmisleku, da je bil umrl gospod Faust Gradišek, tu rojeni župljan, v svojem dejavnem življenju velik dobrotnik župnijske skupnosti in celotne širše okolice in da želimo zato hvaležni častiti njegov spomin, kar smo pripravljeni storiti vsaj z vsestransko izpolnitvijo njegove pobožne volje in s sprejetjem njegovega volila, nadalje z upoštevanjem, da se obljubljeno volilo že tako izvaja in da je vsakdanje večerno zvonjenje podarjenega zvona vsakdanja praksa, smo pripravljeni sprejeti omenjeno volilo v polnem obsegu listine z dne 8. novembra 1836 in skrbno paziti na njegovo natančno izpolnjevanje, saj je to vsekakor fizično mogoče in je nrauno dobro, ker je župnijska cerkev s tem spodbujana k molitvi in hvaležnemu spominu, ker s tem zvonjenjem nadalje ne kršimo nobenega zakona in ker tako, k molitvi vabeče zvonjenje očitno razširja Božjo čast in slavo.

Res je sicer, da bo, če bo zvon potrebno ponovno uliti, to pomenilo stroške, ker pa se to lahko zgodi tudi v primeru, če volila ne sprejmemo in cerkvi ostane samo zvon brez kapitala v skladu – kajti zvon bo tudi pri siceršnji uporabi izpostavljen istim dejavnikom – v tem ne vidimo ovire za to, da volila ne bi sprejeli; upravičeno namreč upamo, da bo župnijsko občestvo s prostovoljnimi prispevki poravnalo ne prevelike stroške za ulitje tega že tako majhnega zvona, kakor tudi sicer vsako nabavo zvonov na Kranjskem gmotno poravna občestvo.«

Izjavo sta poleg župnika Pavliča in kaplana Dremlija podpisala še cerkovnika Aleš Dolinar in Ožbolt Jeras. Tako je bil končno zvon proti koleri 25. oktobra 1838 uradno izročen župnijski cerkvi. Tu je vsakodnevno hvaležno zvonil v svoj namen in dariteljev spomin. Žal pa je med prvo svetovno vojno, kot še mnogo drugih zvonov iz

naših cerkva, končal prelit v bogsigavedi kateri topovski cevi.

V zvezi s Favstovim grobom je ohranjena tudi zgodba, ki je vredna, da jo odtegnemo pozabi. Kopanjski župnik Ivan Kogovšek (1884–1966), po materi Marjani Kovač iz Tacna, povezan z Gradiškovimi kraji, je leta 1950 pisal šmarskemu župniku: »*Ko sem kot otrok prišel z materjo v Šmartin, so mi vselej pokazali njegov grob, o katerem so ljudje govorili, da se ni nič ponižal. Imeli so ga za svetega moža. Za ta grob bi še zdaj vedel, če ni že prekopan. Tiste čase ga pa sploh niso nikdar prekopavali. Bil je ob vzhodni strani ob zidu, na zidu je bila slika Kristusovega vstajenja.*«⁴⁰

Zusammenfassung

»IST DAS NICHT EINER, DER DEM TEUFEL AUS DER ARZTTASCHE GESPRUNGEN IST?!«

*Sieg und Niedergang des Priors Faustus
Gradišek, Wunderdokter aus Krain*

Der Beitrag beschreibt den Lebensweg des Barmherzigen Bruders Matthäus Faustus Gradišek. Geboren wurde er am 1. September 1776 in Gamling/Gameljne bei Laibach. Als Zwölfjährigen schickten ihn seine Eltern nach Laibach, damit er den Beruf eines Posamentierers erlernt. Anschließend war er mehr als fünf Jahre als Geselle des Meisters Pergdolt in Zilli tätig.

Er wurde aber nicht glücklich im erlernten Beruf und trat im Jahre 1797 ins Noviziat bei den Barmherzigen Brüdern in Wien ein. In den Jahren 1800 bis 1806 diente er in den Klöstern

von Laibach, Feldsberg (heute Valtice genannt) und Prag. Während dieser Zeit studierte er auch Medizin und schloß am 30. Juni 1806 mit dem Rigorosum an der Karls-Universität in Prag ab.

Im Oktober 1806 sandte ihn der Ordensprovinzial Matthäus Riediger nach Laibach, wo er am 7. April 1807 zum Prior des Klosters und Vorsteher des Spitals der Barmherzigen Brüder bzw. „Konventvikar und Oberwundarzt“, wie ihn der Schematismus vermerkt, ernannt wurde. Unter der Laibacher Stadtbevölkerung galt er als einflußreicher geistiger Führer der Homöopathen. Im Jahre 1808 gründete er eine klinische Schule und als glühender Anhänger der Homöopathie beabsichtigte er, diese in eine homöopathische Abteilung umzuwandeln und damit dem Orden der Barmherzigen Brüder das ausschließliche Recht zur medizinischen Schulung zu ermöglichen. 1811 mußte Gradišek das Spital der französischen Besatzung überlassen.

Als die Franzosen den Orden der Barmherzigen Brüder auflösten, übersiedelte Gradišek erst nach Triest und Ende des Jahres 1824 nach St. Martin unter dem Großkallenberg/Šmarna gora. Dort führte er seine Arbeit in der „Faustulanum“ genannten eigenen homöopathischen Ordination weiter. Im Jahre 1836 heilte er dort erfolgreich an Cholera erkrankte Menschen, starben doch von 220 Erkrankten lediglich fünf. Als Dank dafür stiftete er einen Fonds, genannt „Cholera-Glockengeläuts-Stiftung“.

Doktor Faustus, der zu seiner Lebzeit als Wunderdokter galt, starb zu Martini, am 11. November 1837, in St. Martin und wurde auch dort beerdigt.

⁴⁰ Župnijski arhiv Šmartno pod Šmarno goro, Pismo Ivana Kogovška Karlu Šparhaklu z dne 22. 9. 1950.